

ROZPOCZĘTO PRACĘ NAD ATLASEM
DIALEKTÓW ŁUŻYCKICH

Z końcem roku 1959 przy Instytucie Łużyckim (Institut za serbski Ludospyt) w Budziszynie ukonstytuowała się komisja dialektologiczna, która podjęła akcję zmierzającą do opracowania atlasu językowego dialektów łużyckich. Zadanie to włączono do perspektywicznego planu naukowego Niemieckiej Akademii Nauk, której placówkę stanowi instytut budziszynski.

Pracę nad atlasem podjęli językoznawcy z Budziszyna we współpracy z językoznawcami z Instytutu Sorabistycznego Karl-Marx-Universität w Lipsku. W pierwszym etapie tych prac przygotowano kwestionariusz atlasu, wzorowany na innych kwestionariuszach słowiańskich, lecz bardzo przy tym wyraźnie zindywidualizowany, wszechstronnie przemyślany i dostosowany do potrzeb zróżnicowanego terenu. Kwestionariusz ten w chwili opracowania liczył około 2400 pytań usystematyzowanych według pewnych grup tematycznych, jak »Świat zwierzęcy«, »Dom i podwórze«, »Człowiek i jego właściwości« itp. Wszystko to są pytania o nazwy konkretnych desygnatów lub o znaczenie konkretnych słów, tak dobrane, aby odpowiedzi przynosiły pełny obraz systemu fonologicznego i podstawowej leksyki badanej wsi. Dołączone do kwestionariusza pytania onomastyczne zorientują eksploratorów w geografii najtypowszych imion, nazwisk, sufiksów derywujących nazwiska kobiece, patronimików różnego typu itp., a także przyniosą bogate materiały w zakresie nazw miejscowych i terenowych. – Zasadniczo odpowiedzią na pytanie kwestionariusza jest przy nominach Nom. sg., u werbów zaś infinitivus. Nadto do szeregu haseł dołączono dodatkowe pytania o zależne formy fleksyjne, które składają się na obraz systemu fleksyjnego wsi. Składni kwestionariusz nie uwzględnia wyjąwszy nieliczne pytania dotyczące rekcji poszczególnych czasowników i przyimków.

Kwestionariusz, w układzie hasłowym, zredagowany jest po niemiecku, na co pozwalała dwujęzyczność zarówno informatorów jak eksploratorów, a co jednocześnie sugeruje najprostszą i najszcześniejszą formę pytania: tłumaczenie z jednego języka na drugi. Dotyczy to oczywiście wyrazów czy zwrotów hasłowych, ealość pytania zaleca się formułować po łużycku, w miarę możliwości w miejscowym dialekcie.

Po pierwszej konfrontacji z terenem w kilkunastu wsiach kwestionariusz został poddany gruntownej rewizji – szereg pytań usunięto, inne dodano lub przeredagowano – rzecz w pracach atlasowych nie do uniknięcia. Na ogół jednak »próba ogniowa« wypadła w pełni pozytywnie. W obecnej swej postaci kwestionariusz jest sprawnym i precyzyjnym narzędziem dobrze dostosowanym do celów atlasu. Jest też dostatecznie obszerny, aby pozwolić sobie na pewien margines pytań ściśle nie porównywalnych, ale cennych dla prowadzonych równoległe z atlasem prac monograficznych i leksykograficznych.

Celem atlasu jest a) jaknajpełniejsza dokumentacja dialektalna dla całego terenu dziś jeszcze łużyckiego, b) nowa pełna synteza podziału dialektalnego Łużyc oparta na porównawczej analizie materiałów ze wszystkich punktów terenowych. Pierwsze z tych dwóch ważnych zadań zdecydowało o organizacji eksploracji terenowej, która w roku bieżącym skoncentrowała się na Dolnych Łużycach, gdzie w pewnych wsiach kilkoletnia zwłoka mogłaby uniemożliwić przeprowadzenie ankiety atlasowej, gdyż dialekt znany jest – niekiedy tylko biernie – jedynie najstarszemu pokoleniu.

Przewidziana sieć punktów atlasowych obejmuje 140 wsi – 60 na Dolnych i 80 na Górnych Łużycach. Są to w zasadzie, wyjąwszy na Sórnych łużycach okolice szczególnego zagęszczenia osadniczego; wszystkie wsi łużyckie do dziś zachowane. Naczelnym kryterium doboru punktów był zawsze stan zachowania dialektu.

W roku bieżącym w czasie trzech miesięcy letnich przeprowadzono ankietę atlasową w dwudziestu dwóch wsiach na terenie Dolnych Łużyc, a jedna wieś wobec braku odpowiednich informatorów zdyskwalifikowano jako punkt atlasowy.

Do udziału w tegorocznych badaniach językoznawcy łużyccy zaprosili gości zagranicznych – dialektologów polskich, czeskich i rosyjskich, chcąc wykorzystać na swoim terenie ich doświadczenia metodologiczne. Jako jedna z uczestniczek tych międzynarodowych badań mogę z całym przekonaniem stwierdzić, iż eksperyment udał się i był (przynajmniej dla nas – gości) – z wielką korzyścią.

Badania terenowe na Łużycach przeprowadza się w bardzo miłej atmosferze. Wysoki poziom kulturalny ludności sprawia, że zwłaszcza najstarsi informatorzy witają dialektologów chętnie i wykazują zrozumienie dla ich pracy. Przyczynia się do tego niewątpliwie także dwujęzyczność wsi łużyckiej tj. codzienny, praktyczny kontakt z problemami językowymi. – Trudno byłoby sobie wyobrazić możliwość przeprowadzenia tak obszernej ankiety, notabene w najgorętszym dla rolników sezonie, gdyby nie bardzo ofiarna i serdeczna postawa informatorów.

Z punktu widzenia niedawno podjętych prac przygotowawczych nad atlasem językowym słowiańszczyzny badania łużyckie, które umożliwiły konfrontację sposobów słyszenia i zapisu przedstawicieli różnych zespołów językowych słowiańskich i różnych szkół dialektologicznych, przyniosły wiele ciekawych doświadczeń. Językoznawcy łużyccy z góry opracowali system znaków transkrypcyjnych swojego atlasu. System

ten, po wstępnej dyskusji i próbnym zapisach z taśmy magnetofonowej, przyjął za swój cały międzynarodowy zespół eksploratorów. Doświadczenia terenowe szybko jednak wykazały, że do tego, aby stosować ustalone znaki, nie wystarcza znajomość charakterystyki akustycznej i artykulacyjnej ukrytych za nimi dźwięków. Niezbędne jest – tylko w terenie, w toku badań możliwe – »przepuszczenie« systemu fonologicznego badanej gwary przez filtr systemu eksploratora, zdobycie umiejętności utrwalania badanego systemu na własnej skali znaków. Dopiero na gorąco w terenie dokonany »przekład« na nową transkrypcję gwarantuje konsekwentne jej stosowanie. – Wydaje się że również w pracach nad atlasem ogólnosłowiańskim trzeba będzie przewidzieć oba te etapy i zapis w przyjętej z góry dla całego atlasu transkrypcji częściowo przynajmniej, zwłaszcza w początkowych partiach ankiety dublować zapisem według lokalnego, stosowanego »na codzień« przez danego eksploratora systemu znaków. Jedynie wtedy uda się zachować autentyczne relacje poszczególnych dźwięków. – Zapisy dokonane na Łużycach świadczą, że w drodze dyskusji i stałej konfrontacji sposobu słyszenia i pisania można stosunkowo szybko i, co ważniejsze, w sposób całkowicie jednoznaczny, przyjąć nowy, obcy system transkrypcyjny. Tak więc eksperyment się powiódł i w przyszłych latach Łużycanie nadal przewidują, choć w skromniejszym zakresie, udział przeszkolonych już w tym roku cudzoziemców w pracach terenowych i ścisłą współpracę z zagranicznymi ośrodkami dialektologicznymi. Materiał już zgromadzony zostanie w ciągu najbliższych zimowych miesięcy usystematyzowany i w postaci kartoteki udostępniony dla wszelkich kwerend slawistów zainteresowanych problematyką sorabistyczną.

Z chwilą podjęcia prac nad atlasem w Budziszynie ukonstytuowała się stała kilkoosobowa komórka dialektologiczna, która w swoich planach perspektywicznych przewiduje obok atlasu opracowanie słownika dialektów łużyckich, chrestomatii tekstów gwarowych z odpowiednio przygotowaną płytoteką i in. Placówka ta zamierza podjąć również zadanie koordynacji prac sorabistycznych z zakresu lingwistyki zarówno na terenie DDR jak zagranicą. W związku z tym zwraca się z apelem o zgłaszanie jej wszystkich projektowanych prac z tej dziedziny, a ze swej strony służy wszystkim zainteresowanym informacjami i pomocą. Jej adres:

Deutsche Demokratische Republik, Budyšin – Bautzen, Thälmannstr. 6
Institut za serbski Ludospyt – Institut für sorbische Volksforschung.

POČETAK RADA NA ATLASU LUŽIČKIH DIJALEKATA

Potkraj godine 1959. konstituirala se pri Lužičkom institutu (Institut za serbski Ludospyt) u Budišinu Dijalektološka komisija koja je poduzela akciju da izradi lingvistički atlas lužičkih dijalekata. Ovaj je zadatak ušao u okvir perspektivnog naučnog plana Njemačke akademije znanosti, kojoj kao ustanova pripada i spomenuti budišinski institut.

Rad na atlasu započeli su lingvisti iz Budišina u suradnji s lingvistima iz Sorabističkog instituta Sveučilišta Karla Marxa u Leipzigu. U prvoj etapi ovih radova izrađen je za atlas upitnik (kvestionar) koji se mnogo ugledao u ostale slavenske kvestionare, ali je pri tom ostao izrazito individualan, te je svestrano razrađen i prilagođen potrebama svojeg posebnog područja. Taj je upitnik u času svoje obradbe obuhvaćao oko 2400 pitanja koja su svedena u sistem prema određenim tematskim grupama, kao što su »Životinjski svijet«, »Kuća i dvorište«, »Čovjek i njegove odlike« i sl. Sve su to pitanja u kojima se traže odgovori za konkretne designate ili značenja za konkretne riječi, koje su tako izabrane da odgovori ujedno daju punu sliku o fonološkom sistemu i o osnovnoj leksici sela u kojem su se vršila ispitivanja. Onomastička pitanja, koja su dodana upitniku, mogu poslužiti ispitivaču (eksploratoru) kao orijentacija u geografiji najtipičnijih imena, prezimena, sufiksa kojima se izvode ženska prezimena, pa patronimici raznoga tipa i sl., te također sadrže bogatu građu s područja naziva mjesta i naziva za zemljišne dijelove. U principu traži se da odgovor na pitanje u upitniku bude dan kod imena u nominativu jednine a kod glagola u infinitivu. Pored toga su mnogim natuknicama dodana pitanja s obzirom na kose oblike u promjeni, koja daju punu sliku o sistemu promjene u danom selu. Sintaksa u upitniku nije uzeta u obzir. Izuzetak predstavljaju tek poneka pitanja koja se odnose na rekciju nekih glagola i prijedloga.

Upitnik je, prema natuknicama, redigiran na njemačkom jeziku, na što dopušta bilingvalnost koja je svojstvena u isto vrijeme i ispitanicima (informatorima) i ispitivačima (eksploratorima) i koja istodobno sugerira i najjednostavniji i najsretniji oblik ispitivanja: prevođenje s jednoga jezika na drugi. Ovo se, naravno, tiče izraza i fraza u natuknicama, dok se preporučuje da se pitanja u cjelini formuliraju na lužičkom jeziku, i to po mogućnosti u dijalektu dotičnoga mjesta.

Poslije prvog provjeravanja na terenu u neko desetak sela upitnik je podvrgnut temeljitoj reviziji – mnoga su pitanja izostavljena, druga dodana ili prerađena – stvar kojoj se u radu na atlasu ne da izbjeći. Uglavnom ipak, ovo je »vatreno krštenje« u cjelini ispalo pozitivno. U svojem sadašnjem obliku upitnik predstavlja prikladan i precizan instrument koji je dobro prilagođen ciljevima kojima treba da posluži atlas. On je također dovoljno opširan pa može sebi dopustiti da uzgred sadrži i izvjestan broj pitanja koja se u užem smislu ne daju uspoređivati, ali koja su dragocjena za monografske i leksikografske radove koji se provode paralelno s radovima na atlasu.

Zadatak je atlasa a) da pruži što potpuniju dijalektalnu dokumentaciju za cijelo područje koje je danas još lužičko, b) da dade novu, punu sintezu dijalektalne podjele lužičkih zemalja na osnovi uporedne analize materijala iz svih tačaka (puktova) na terenu. Prvi od ovih dvaju važnih zadataka odlučio je o organizaciji terenskih ispitivanja, koja su se prošle godine koncentrirala na Donju Lužicu, gdje bi u nekim selima otezanje za nekoliko godina moglo onemogućiti provođenje atlasne ankete, jer je dijalekat – i to kadšto tek pasivno – poznat još samo najstarijoj generaciji.

Mreža punktova (naselja), koja se predviđa za atlas, obuhvaća 140 sela – 60 na donjoluzičkom i 80 na gornjoluzičkom području. To su u principu – ako se na gornjoluzičkom području izuzmu krajevi sa osobito gustom kolonizacijom – ujedno i sva lužička sela koja su se do danas održala. Osnovni kriterij kod izbora punktova bilo je uvijek stanje u kojem se sačuvao dijalekat.

Prošle je godine u ljeto kroz tri mjeseca provedena anketa u vezi s atlasom u dvadeset i dva sela na donjoluzičkom području, a jedno je selo kao punkt za atlas diskvalificirano, jer u njemu nije bilo dobrih informatora.

Prilikom prošlogodišnjih ispitivanja lužički su lingvisti pozvali i strane goste – poljske, češke i ruske dijalektologe – da učestvuju u istraživanjima, želeći na svojem terenu iskoristiti i njihova metodološka iskustva. Kao jedna od učesnica ovih međunarodnih istraživanja mogu s cijelim uvjerenjem potvrditi da je ovaj eksperimenat – (barem koliko se nas, gostiju, tiče) – uspio, i da nam je bio od velike koristi.

Terenska istraživanja na lužičkom području provode se u vrlo ugodnoj atmosferi. Visok kulturni nivo stanovništva čini da osobito najstariji informatori rado dočekuju dijalektologe i da pokazuju mnogo razumijevanja za njihov rad. Tomu, nema sumnje, pridonosi također bilingvalnost lužičkoga sela, tj. svakodnevni, praktički kontakt s jezičkim pitanjima. – Teško bi bilo i zamisliti da se tako opsežna anketa može provesti, i to, nota bene, u godišnje doba kada seljak ima najviše posla, da nije bilo tako požrtvovnog i srdačnog držanja od strane ispitanika (informatora).

Sa stajališta pripremnih radova oko općeslavenskog lingvističkog atlasa, koji su nedavno započeti, lužička su istraživanja – koja su omogućila da se kod predstavnika različitih slavenskih jezičnih grupa i različitih dijalektoloških škola isporede načini kako su što čuli i zapisali, dovela do vrlo zanimljivih iskustava. Lužički su lingvisti unaprijed bili obradili sistem znakova za transkripciju u svojem atlasu. Taj je sistem, poslije diskusije koja mu je prethodila i poslije pokusnih transkripcija sa magnetofonske vrpce, usvojila cijela grupa međunarodnih ispitivača. Iskustva stečena na terenu pokazala su međutim brzo, da za to, da bi se primjenjivali utvrđeni znakovi, nije dovoljno samo to da se poznaju akustička i artikulacijska obilježja glasova i zvukova koji se za njima kriju. Prijeko je potrebno – a to je samo na terenu i u toku istraživanja moguće – da se fonološki sistem dijalekta koji se ispituje »propušta«

kroz filter ispitivačeva sistema i da se stekne vještina da se sistem koji se istražuje najprije utvrđuje u sklali znakova koja je ispitivaču svojstvena. Tek »prijevod« na novu transkripciju, koji se vrši odmah na terenu, daje garanciju da će se ona također dosljedno primjenjivati. – Čini se da će također u radu na općeslavenskom atlasu trebati predvidjeti obje ove etape te zapisivanje prema transkripciji koja se unaprijed utvrdi za cijeli atlas barem djelomično, osobito u početnim dijelovima ankete, duplirati sa zapisivanjem prema lokalnom sistemu znakova, kojim se dotični ispitivač obično ili »svakodnevno« služi. Jedino tako uspjeh će da se održe autentične relacije među pojedinim glasovima. – Zapisivanja vršena na lužičkom području svjedoče o tome, da se putem diskusije i neprestanog provjeravanja kako se što čuje i zapisuje može relativno brzo i, što je još važnije, potpuno identično prihvatiti neki novi sistem transkripcije koji nam je u osnovi stran. Prema tome, dakle, eksperimenat je uspio, i Lužičani i za buduće godine predviđaju, iako u skromnijem opsegu, sudjelovanje stranaca koji su prošle loškim središtima u inozemstvu. Građa koja je već sabrana sistematizirati će se u toku idućih zimskih mjeseci te će se u vidu kartoteke učigodine prošli školu na terenskim radovima, i usku suradnju s dijalektolozima pristupačnom za sva pitanja koja bi postavljali slavisti koji se interesiraju za sorabističku (lužičku, lužičkosrpsku) problematiku.

Istovremeno kada je počeo rad na atlasu, u Budišinu se konstituirala stalna dijalektološka radna zajednica koja obuhvaća nekoliko osoba i koja u svojim perspektivnim planovima pored atlasa predviđa također izradu rječnika lužičkih narječja, hrestomatije dijalektalnih tekstova s odgovarajućom diskotekom i dr. Ova radna zajednica namjerava također da se prihvati zadatka da koordinira rad na lužičkim problemima (na sorabistici) na području lingvistike jednako u NDR kao i u inozemstvu. U vezi s time ona apelira na sve da joj jave radove koje namjeravaju poduzeti na tom području, a sa svoje će strane svima zainteresovanima rado pružiti sve informacije i svoju pomoć. Njezina je adresa: Deutsche Demokratische Republik, Budyšin – Bautzen, Thälmannstr. 6. Institut za serbski Ludospyt – Institut für sorbische Volksforschung.